

ព្រឹត្តិបត្រនិស្សិត មហាវិទ្យាល័យបុរាណវិទ្យា

BULLETIN OF THE STUDENTS OF THE DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

លេខ ២ ខែកុម្ភៈ ឆ្នាំ២០០២ N°2 FEBRUARY 2002

មហាវិទ្យាល័យបុរាណវិទ្យា អាគារលេខ ២ ផ្លូវ សម្តេច អ៊ុក ភ្នំពេញ កម្ពុជា

DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY - 2 SAMDECH OUK STREET, PHNOM PENH
E-MAIL: REYUM@CAMNET.COM.KH

ប្រភពស្ទឹងសៀមរាប

ដោយ អ៊ឹម សុខវិទ្យា

នាយកដ្ឋានវប្បធម៌នៃអាជ្ញាធរអប្សរា

ស្ទឹងសៀមរាបជាស្ទឹងមួយក្នុងចំណោមស្ទឹងសំខាន់ៗទាំងបីដែលហូរកាត់តំបន់អង្គរ ធ្លាក់ពីជើងទៅត្បូង។ ស្ទឹងនេះ ស្ថិតនៅខាងកើតស្ទឹងពួកនិងខាងលិចស្ទឹងលួស^១។ ស្ទឹងសៀមរាបដែលយើងឃើញសព្វថ្ងៃ ចាប់ពីចំណុច “បំពេញរាជ” មកជាសមិទ្ធិផលនៃស្នាដៃមនុស្សបង្កើត កែច្នៃជាច្រើនសារតម្រូវទៅតាមការរៀបចំផែនដីនៅសម័យអង្គរ។

ស្ទឹងសៀមរាបកើតមកពីអូរ ដែលហូរចុះពីភ្នំផ្សេងៗស្ថិតនៅខាងជើងវាលរាបអង្គរ បន្ទាប់មកជួបគ្នា នៅច្រកមួយ មុននឹងហូរធ្លាក់មកកាន់វាលរាប។ បន្ថែមលើនេះ នៅមិនឆ្ងាយពីភ្នំ មានដៃអូរផ្សេងៗហូរមកភ្ជាប់បន្ថែមទៀត។ ក្នុងចំណោមប្រភពទាំងនេះ មានប្រភពពីរដែលនឹងនិយាយនៅខាងក្រោមនេះ គឺ “អូរធំ” និង “អូរក្បាលស្ពាន”។

១-អូរធំ

អូរធំ មានដើមកំណើតនៅភ្នំគូលែន ដែលស្ថិតនៅចម្ងាយ៤០គីឡូម៉ែត្រ ទិសឦសាននៃរមណីដ្ឋានអង្គរ។ ភ្នំគូលែន មានលក្ខណៈជាខ្ពង់រាប មានបណ្តោយ២៥ គីឡូម៉ែត្រលាតសន្ធឹងពីទិសពាយព្យ មកទិសអាគ្នេយ៍ និងទទឹងប្រវែង១៥គីឡូម៉ែត្រពីទិសនិរតីមកឦសាន ហើយមានកម្ពស់៣០០ ម៉ែត្រទៅ៤៥០ម៉ែត្រ ប្រៀបនឹងវាលទំនាបជុំវិញ។ ជ្រលងចុងខាងកើតនៃខ្ពង់រាបគូលែន មានជប់ធំមួយដែលឱ្យកំណើតទៅផ្លូវទឹកសំខាន់ពីរគឺ “អូរថ្មដាប” នៅអាគ្នេយ៍ ហូរធ្លាក់មកស្ទឹងទឹកលិចខាងស្រុកសូទ្រនិគម និង “អូរធំ” ហូរមកពាយព្យ ធ្លាក់មកស្ទឹងសៀមរាប (មើលផែនទីលេខ២) ជប់នេះស្ថិតនៅទិសពាយព្យមានចម្ងាយប្រមាណជាងមួយគីឡូម៉ែត្រពីភូមិ “អន្លង់ធំ”^២។

រូបថតទី៩ “ជប់” នៅភ្នំគូលែន

Figure 9: The “Chup” (a marshy-water source) at Phnom Kulen

ក្រៅពីនេះ អូរធំទទួលទឹកបន្ថែមពីអូរជាច្រើនទៀតដែលនៅលើខ្ពង់រាបគូលែន។ ក្នុងចំណោមនោះ

^១ ទាក់ទងនឹងបណ្តាញផ្លូវទឹកនៅតំបន់អង្គរ សូមមើលបន្ថែមអត្ថបទ “បុរិទិកសម័យអង្គរ” របស់លោក Bernard Philippe Groslier, “La cité hydraulique angkorienne : Exploitation ou surexploitation du sol?”, BEFEO, Tome LXVI, Paris, 1979, p.161-202.

^២ ភូមិនេះស្ថិតនៅក្នុងឃុំខ្ពង់ភ្នំ ស្រុកស្វាយលើ ខេត្តសៀមរាប។

អូរដែលសំខាន់មាន៖ អូរថ្នល់ម្រេច អូរថ្នល់ដាច់ និងអូរកាពេញ។

ចេញពីដប់ អូរធំហូរច្រកបែនជាច្រើនជាន់ដោយកាត់តាមជ្រលងថ្ម ប្រមាណជា១៥គីឡូម៉ែត្រ ទើបមកដល់ទឹកធ្លាក់ម្តុំព្រះអង្គធំ។ ចាប់ពី “អន្លង់ផ្កាយ” ស្ថិតនៅផ្នែកខាងលើទឹកធ្លាក់ប៉ុន្មានរយម៉ែត្រ គេឆ្លើមធ្លាក់រូបនៅតាមបាតអូរ ជារូបព្រះនារាយណ៍ផ្តុំលើនាគ ទេពផ្សេងៗ និងលិង្គយ៉ាងច្រើន ហើយមានសណ្ឋានផ្សេងៗ។ នៅជាប់ក្បែរទឹកធ្លាក់ មានប្រាសាទមួយហៅសព្វថ្ងៃថាប្រាសាទទឹកធ្លាក់ ដែលពីមុនហៅថា “ក្រោលរមាស”^៣។ ប្រាសាទនេះ មានកំពែងថ្មបាយក្រៀមកាត់ទទឹងអូរពីម្ខាងទៅម្ខាង នៅខាងលើទឹកធ្លាក់ដែលហាក់ដូចជាបង្កើតអាងទឹកមួយនៅក្នុងនោះ។ នៅខាងលើទឹកធ្លាក់បន្តិច ក៏មានចម្លាក់រូបទេពផ្សេងៗទៀត។ នៅផ្នែកខាងក្រោមជាប់នឹងទឹកធ្លាក់ មានផ្ទាំងថ្មធំមួយកាត់ទទឹងខ្សែទឹក ដែលនៅលើថ្មមានចម្លាក់លិង្គជាច្រើន។ ក្នុងនេះអ្នកស្រុកហៅថា “ក្បាលទឹកមុជ” រីឯចម្លាក់លិង្គគេហៅថា “គង”។ បន្តពីនេះប្រមាណជា១៥គីឡូម៉ែត្រទៀត អូរធំហូរមកដល់ជើងភ្នំហាប់ ផ្នែកខាងកើត។ ជាចុងក្រោយអូរធំ ហូរចុះមកខាងលិចប្រសព្វនឹងស្ទឹងឫស្សី ហើយហូរចុះមកក្នុងរួមគ្នា បង្កើតជា “ស្ទឹងសៀមរាប” (មើលផែនទីលេខ២)។

រូបថតទី១០ ទឹកជ្រោះនៅក្បាលស្ពាន
Figure 10: Waterfall at Kbal Spean

២. អូរក្បាលស្ពាន

អូរក្បាលស្ពាន មានកំណើតនៅភ្នំក្បាលស្ពាន និងភ្នំក្រោល។ ភ្នំទាំងពីរស្ថិតនៅខាងលិចនិងដាច់ពីភ្នំគូលែនតាមជ្រលងមួយឈ្មោះ “កណ្តុរស”^៤ ដែលឥឡូវ គេស្គាល់ជាច្រកផ្លូវទៅកាន់ស្រែណួយ និងអន្លង់វែង។ ក្បាលស្ពាន ស្ថិតនៅឃុំឃុនរាម ស្រុកបន្ទាយស្រី ហើយមានចម្ងាយប្រមាណ១៥គីឡូម៉ែត្រទិសឦសានពីប្រាសាទបន្ទាយស្រី។ អូរក្បាល

ស្ពាន ស្ថិតនៅលើកម្ពស់ប្រមាណជា២០០ម៉ែត្រពីផ្ទៃទឹកសមុទ្រ ហូរចុះពីទិសពាយព្យមកអាគ្នេយ៍។ អូរនេះហូរធ្លាក់ចូលក្នុងស្ទឹងឫស្សី នៅក្នុងចំណុចមិនឆ្ងាយប៉ុន្មានពីជើងភ្នំ។ ទៅខាងជើងបន្តិច ស្ទឹងឫស្សីទទួលទឹកបន្ថែមពីអូរសំខាន់ចំនួនពីរ៖ អូរជ្រាប នៅខាងលិច និងអូរអណ្តែងធំ នៅខាងកើត។

ចម្ងាយប្រមាណ២០០០ម៉ែត្រពីផ្លូវឡើងភ្នំសព្វថ្ងៃ យើងមកដល់ទឹកធ្លាក់ដែលមានកម្ពស់ប្រមាណពី៥ទៅ៦ម៉ែត្រ។ គិតចាប់ពីក្នុងនោះឡើងទៅលើមានចម្លាក់លិង្គយ៉ាងច្រើន ព្រះនារាយណ៍ផ្តុំលើនាគ ព្រះឥសូរ

^៣ លោក Jean Boulbet បានចុះបញ្ជីបេតិកភណ្ឌប្រាសាទនេះលេខ២៧៩។ សូមមើលបន្ថែម Jean Boulbet, “Le Phnom Kulen et sa région”, EFEO, Paris, 1979. ប្រាសាទក្រោលរមាសស្ថិតនៅក្នុងរចនាបថសិល្បៈសម័យបាយ័ន។

^៤ បច្ចុប្បន្នអ្នកស្រុកហៅជ្រលងនេះថា “ខ្នាររង្វះ”។

ព្រះព្រហ្មផុសចេញពីផ្ចិតព្រះនារាយណ៍តាមផ្កា
 លូក ព្រមទាំងសិលាចារិកច្រើនផ្ទាំង^៥។ ចម្លាក់
 ទាំងនេះរាយតាមបណ្តោយអូរប្រវែង២០០ម៉ែត្រ
 ក្រៅពីនេះមាន “ពើង” ជាច្រើន ដែលខ្លះមាននៅ
 សល់បង្អួចនិងចម្លាក់ខ្លះៗ។ ទីនេះជាបូជនីយដ្ឋាន
 ជាងមួយពាន់ឆ្នាំមកហើយ ដូចជាមានអក្សរចារិក
 និងចម្លាក់ផ្សេងៗនៅលើថ្មជាតិកាង។ ចម្លាក់
 ភាគច្រើនកសាងនៅសតវត្សទី១១ និងទី១៣នៃ
 គ្រិស្តសករាជ។ ក្នុងចំណោមសិលាចារិកជាច្រើន

រូបថតទី១១ ចម្លាក់នៅបាតស្ទឹងក្បាលស្ពាន
 Figure 11: Sculptures in the riverbed of Kbal Spean

នៅទីនេះ មានមួយចារជាសេចក្តីថា “ឆ្នាំ៨៦២សក (១០៥៤នៃគ្រិស្តសករាជ) មន្ត្រីរបស់ព្រះបាទសូរ្យវរ្ម័នទី១ បាន
 មកធ្លាក់សហស្រលិង្គ (លិង្គមួយពាន់) នៅបូជនីយដ្ឋាននេះ។ បន្ទាប់មក នាឆ្នាំ៨៨០សក (១០៥៩នៃគ្រិស្តសករាជ)
 ព្រះបាទឧទយាទិត្យវរ្ម័នទី២បានយាងមកសម្ពោធស្ទឹងសហស្រលិង្គនេះជាផ្លូវការ ហើយនិងបូជាលិង្គមាសធំ
 មួយកម្ពស់នៅទីនេះ”។

ទីកន្លែងដែលហូរតាមអូរធំ និងអូរក្បាលស្ពាន ទទួលមន្ត្រីចម្លាក់ទាំងឡាយនោះ រួចហើយហូរធ្លាក់ចុះចូល
 មកស្ទឹងសៀមរាប បន្តមកកាត់អង្គរ និងធ្លាក់ចូលបឹងទន្លេសាប។ ទីកន្លែងនេះជាប្រភពនៃសេចក្តីចម្រើននិង
 ត្រជាក់ត្រជុំ។

រូបថតទី១២ លិង្គនៅបាតស្ទឹងក្បាលស្ពាន
 Figure 12: Lingas in the riverbed of Kbal Spean

ស្ទឹងសៀមរាបប្រៀបដូចជាទន្លេគង្គានៅ
 ស្រុកឥណ្ឌា។ ទន្លេគង្គាមានប្រភពនៅភ្នំហិមពាន្ត។
 ប៉ុន្តែតាមសាសនាព្រាហ្មណ៍ ទន្លេនេះមានកំណើត
 នៅឋានសួគ៌។ ទន្លេគង្គាហូរធ្លាក់មកលើដីមានរូប
 រាងជារឿង រួចជ្រាបចូលទៅក្នុងដី និងចុងបញ្ចប់
 ហូរចេញមកវិញផ្តល់ជាប្រភពទឹកទៅស្ទឹងទន្លេទាំង
 ឡាយ។ ភ្នំនៅក្បែរវាលរាបអង្គរ និងភ្នំហិមពាន្ត
 ទទួលទឹកភ្លៀងនៅរដូវវស្សា គឺរដូវមូសុងវស្សា
 ភ្នំទាំងនេះជាអាងទឹកធម្មជាតិហើយ និងជាប្រភព
 នៃស្ទឹងនិងទន្លេទាំងពួងដែលហូរមកកាន់តំបន់

^៥ សូមមើលបន្ថែម Jean Boulbet et Bruno Dagens, “Les sites archéologiques de la région du Bham Gûlen (Phnom Kulen)”, *Art Asiatiques*, vol. XXVII, 1973, Paris ឬ Jean Boulbet, “Kbal Spean, The Stream of a Thousand Lingas”, *Nokor Khmer*, N°2 - January-March 1970, Sangkum Reastr Niyum Editions, Phnom Penh.

ទំនាប។ បន្ទាប់មក មនុស្សបានចាត់ចែង
រៀបចំយកទឹកស្ទឹងទន្លេទាំងនោះមក
ប្រើប្រាស់ទៅតាមតម្រូវការរបស់ខ្លួនក្នុង
ជីវភាពប្រចាំថ្ងៃ។

ស្រុកខ្មែរគ្មានទន្លេគង្គាដូចឥណ្ឌា
ទេ។ ដូច្នេះហើយ ខ្មែរបានកែច្នៃរៀបចំ
ប្រភពស្ទឹង ដើម្បីធ្វើឱ្យស្ទឹងប្រដូចទៅនឹង
ទន្លេគង្គា។ ដូចជានៅភ្នំតូលែន និងក្បាល
ស្ពាន ខ្មែរធ្លាក់លិង្គ និងរូបទេពផ្សេងៗនៅ
តាមបណ្តោយអូរធំ និងអូរក្បាលស្ពាន។ អូរ

រូបថតទី១៣ ចម្លាក់ព្រះនារាយណ៍ផ្តុំនៅបាតអូរក្បាលស្ពាន
Figure 13: Visnu reclining on the naga, Kbal Spean

ទាំងពីរនេះជាប្រភពនៃស្ទឹងសៀមរាប។ ទឹកហូរកាត់តាមលិង្គប្រៀបដូចជាភ្លៀងធ្លាក់មកលើភ្នំក្នុងសក់ព្រះឥសូរ។
នេះហើយដែលថា ស្ទឹងសៀមរាបប្រៀបដូចនឹងទន្លេគង្គា!

THE SOURCE OF THE SIEM REAP RIVER

by Im Sokrithy
APSARA Authority

The Siem Reap River is one of three important rivers that flow from north to south through the region of Angkor. The Siem Reap River lies east of the Pouk River and west of the Roluos River¹. The Siem Reap River, as we know it today from Bampenh Reach to the south (see map), is the result of a human intervention which worked to change and continuously improve land management during five hundred years of Angkorian rule.

The Siem Reap River rises from small streams that flow from various hills located to the north of the plains of Angkor. These waters come together in a single stream before flowing onto the plains. Among these streams, I will only discuss two important ones below: the O Thom, or Big Stream, and the O Kbal Spean, or Stream Above the Bridge.

1. O Thom

The O Thom has its source on Phnom Kulen located about 40 kilometers to the

¹ For more on the hydrological system during the Angkor period see B.P. Groslier, "La cité hydraulique angkorienne: exploitation ou sur exploitation du sol?", BEFEO, vol LXVI, Paris, 1979, pp.161-202.

northeast of Angkor. Phnom Kulen is a high plateau, 25 kilometers in length (from northwest to southeast), and 15 kilometers in width (from southwest to northeast). This plateau stands 300 to 450 meters higher than the surrounding plains. The eastern end of the Kulen plateau has a large "Chup" (a marshy water source) which gives birth to two important waterways: O Thma Dap (Stream of cutting stone) to the southeast which flows into the Teuk Lech River in Srok Suknikum, and O Thom which flows to the northwest into the Siem Reap River (see map). The Chup is located about one kilometer northwest of Anlong Thom village². In addition to this source, the O Thom is fed by many other small streams and rivulets from the plateau of Phnom Kulen. Amongst these small sources, the most important are: O Thnal Mrek, O Thnal Dach, and O Ta Penh.

The O Thom meanders away from the Chup on the plateau of Kulen, winding down the slopes for about 15 kilometers to the waterfalls found at the area of the Preah Ang Thom site. From the Anlong Pkay site, located above the waterfalls a few hundred meters, reliefs have been sculpted along the bed of the O Thom. These reliefs represent the god Vishnu reclining on the ocean in meditation, various gods, and many sculpted lingas. Very close to the waterfalls, there is a temple which today is called the "Waterfall Temple" but in earlier times was called the "rhinoceros stable"³. The temple is surrounded by laterite wall, which cuts the O Thom in half. Just above the waterfall is a pool that serves almost like a reservoir or water tank; there are also relief carvings of gods in the water just above the waterfall. Just after the waterfall, a huge stone cuts the stream. This stone is also carved with many lingas. The villagers call this site "Kbal teuk muj" (head of the diving water); they call the linga "Kong" (gong). About 15 kilometers further down from the waterfalls, O Thom reaches the base of Phnom Hap (Hap hill) in the east. Finally, the O Thom flows to the west into Stung Russei (the Bamboo river), and then together the two run south forming the Siem Reap River.

2. O Kbal Spean

O Kbal Spean has its source on Phnom Kbal Spean (Kbal Spean hill) and Phnom Krol (Krol hill). These two hills are separated from Phnom Kulen to the west by a valley called "Kandol Sar" (the white rat valley)⁴, which today is known as the passageway for the road to Sre Noy and Anlong Veng to the north. Kbal Spean is located in commune Khun Ream, Srok Banteay Srei, about 15 kilometers northeast of the temple of Banteay Srei. O Kbal Spean begins on the heights about 200 meters above sea level. It flows down from the northwest to the southeast, eventually flowing into the Stung Russei not far from the base of the hills. Several hundred meters to the north, two more important streams feed Stung Russei: O Chreap to the west and O Andaeng to the east.

About 2,000 meters from the road leading into the hills, we arrive at a waterfall about 5-6 meters high. Above the waterfall, there are many lingas, the symbol of the god Shiva's supreme

² This village is located in commune of Khnang Phnom, Srok Svay Loeu, Siem Reap Province.

³ This temple was given the number 279 in the inventory conducted by Jean Boulbet. See "Le Phnom Kulen et sa région", EFEO, Paris 1979. The temple was built at the same time as the Bayon temple.

⁴ Villager call it "Khnar Rongveas".

essence, carved into the riverbed. The riverbanks, along with basins carved deep into the riverbed, are sculpted with a variety of scenes, symbols and inscriptions: the god Vishnu reclines on a serpent in the ocean in meditation; from his navel grows a lotus flower bearing the god Brahma⁵. The sculptures stretch along the streambed for a distance of 200 meters. There are also many "Poeung" (Stone shelters) located along the stream, some of which also have sculptures, inscriptions and stone pedestals.

Kbal Spean has been a sacred site for more than a millennium. Most of Kbal Spean's archaeological vestiges date to the 11th and 13th centuries. One inscription tells us that: "In the year 976 saka (1054 AD) a minister of King Suryavarman I had the site decorated with a thousand lingas (sahasralinga). In 980 saka (1059 AD) King Udayaditvarman II officially consecrated the engraved stream, the stream of a thousand lingas, and erected a large golden linga on the site".

Flowing past and over the reliefs of O Thom and O Kbal Spean, the water is sanctified before entering the Siem Reap and Pouk rivers, which continue south onto the plain and through the temple complexes of Angkor. Thus the water is seen as the source of prosperity.

The Siem Reap River can be compared to the Ganges River in India. The Ganges begins on the mountain of Himalaya. In Hinduism, the Ganges is believed to have its source in the heavens. The Ganges flows down to earth in the form of rain, then infiltrates the ground and flows out again as the source to all streams and rivers. The northern hills of Angkor, as well as the mountain of Himalaya, receive the monsoon rains of the same rainy season. These mountains are reservoirs of water and the source of all streams and rivers. Local peoples used and managed the water from the river for everyday use.

Cambodia doesn't have an equivalent to the Ganges River. So the ancient Khmer modified the existing rivers and consecrated them to form a kind of Ganges. The Khmer carved lingas and representations of various gods deep into the bed of O Thom and O Kbal Spean. These two streams give birth to the Siem Reap River. The water flowing past and over these lingas is like the rain falling on the chignon of Shiva. Thus the Siem Reap River is transformed into the Ganges.

---

⁵ See Jean Boulbet and Bruno Dagens, "Les sites archéologiques de la région du Bham Gûlen (Phnom Kulen)", in *Arts Asiatiques*, vol. XXVII, 1973, Paris; as well as Jean Boulbet, "Kbal Spean, The Stream of a Thousand Lingas" in *Nokor Khmer*, #2, January-March 1970, Sangkum Reastr Niyum Editions, Phnom Penh.